

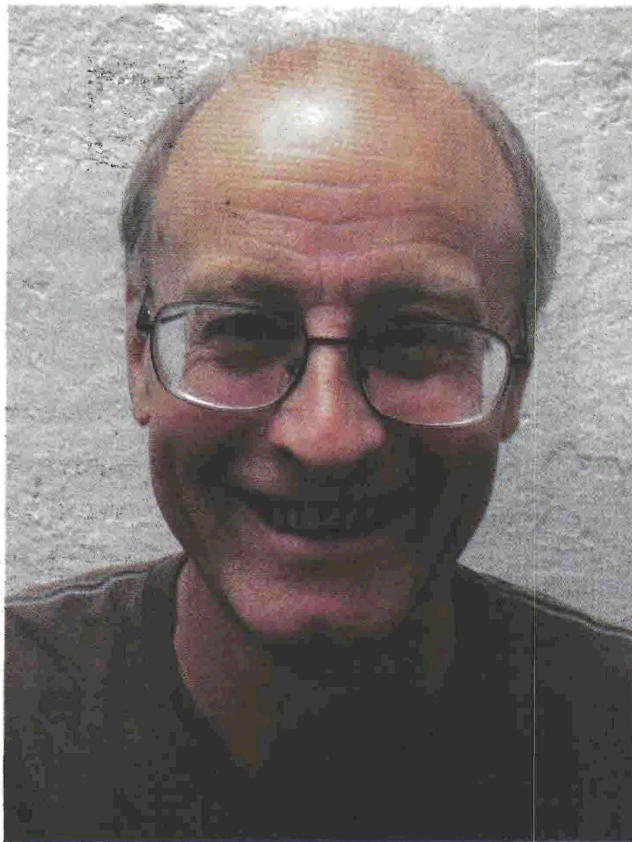
Η γλώσσα, η εθνική εικόνα και η πολιτισμική «καθαρότητα»

Από την Άννα Φραγκουδάκη

Peter Mackridge, *Language and National Identity in Greece 1766-1976*, Oxford University Press, 2009, σελ. 385

Το έργο του Βρετανού ελληνιστή Πίτερ Μάκριντζ είναι γνωστό τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα. Ευρύτερα έχει διαβαστεί και χρησιμοποιηθεί από ειδικούς η περιγραφή της σύγχρονης ελληνικής σε όλα τα επίπεδα λειτουργίας (φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό, σημασιολογικό, υφολογικό), γλωσσολογική μελέτη στηριγμένη σε υλικό γραπτού και προφορικού λόγου, που κυκλοφόρησε το 1985 και μεταφράστηκε μερικά χρόνια αργότερα, *Η Νεοελληνική Γλώσσα* (Πατάκης 1991). Εκτός της γλώσσας έχει βαθιά γνώση της ελληνικής πολιτισμικής ιστορίας, όπως φαίνεται στα έργα του για τη λογοτεχνία, που αναδεικνύουν και μία φιλοσοφική, θα έλεγα, σχέση με την ελληνική κοινότητα. Ενδεικτικά σημειώνω μια φράση του περιγραφική της έκδοσης που συγκεντρώνει μελέτες μιας εικοσαετίας για το έργο τριών ποιητών: «για μένα η ποίηση –και ιδίως η ποίηση των Σολωμού, Καβάφη και Σεφέρη– είναι πηγή μυστικής σοφίας, απόθεμα κρυφής γνώσης».

Πολλά σημαντική συμβολή είναι το τελευταίο του βιβλίο, που παρουσιάζεται εδώ, *Γλώσσα και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα 1766-1976*. Κυκλοφόρησε πριν μερικούς μήνες. Είναι μελέτη ιστορική, αφιερωμένη στο γλωσσικό ζήτημα από τον ύστερο 18ο αιώνα, που στόχο έχει, κατά το συγγραφέα, την ανάλυση του γλωσσικού ζητήματος μέσα στο πλαίσιο της οικοδόμησης του έθνους και της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας, εντοπίζοντας και αναδεικνύοντας τα ιστορικά, πολιτικά, κοινωνικά και γλωσσικά αίτια και τις αντίστοιχες επιπτώσεις της διαμάχης για την ελληνική γλώσσα. Είναι έργο επιστημονικής ωριμότητας και βαθιάς γνώσης των πολλών παραμέτρων του γλωσσικού ζητήματος επί δύο αιώνες. Μελετάει τη σχέση ανάμεσα στην ιδιαίτερα μακρόχρονη και ανά περιόδους οξυτάτη πολεμική για τη γλώσσα και στις ιδεολογικές διαστάσεις της ελληνικότητας, δηλαδή τις σχέσεις με

Ο ομότιμος καθηγητής της Νέας Ελληνικής Φιλολογίας στην Οξφόρδη, Πίτερ Μάκριντζ.

την κλασική αρχαιότητα που αποδίδονται από τον καιρό των Διαφωτιστών στους σύγχρονους Έλληνες. Αποτελείται από εννέα κεφάλαια. Εκτός της θεωρητικής εισαγωγής, τα πέντε αφορούν την περίοδο από το 1776 έως τη δεκαετία του 1880 και τα τρία επόμενα την περίοδο έως το 1976. Οι τίτλοι συνοδεύονται από χρονολογίες που συμβολίζουν τις εξελίξεις, καθώς ο συγγραφέας από την αρχή αναφέρει ότι οι φάσεις με τις οξύτερες αντιπαράθεσεις στην ιστορία του γλωσσικού ζητήματος ανήκουν σε περιόδους μεταβατικές, κατά τις οποίες γίνονται ριζικές αλλαγές στα κοινωνικά δεδομένα και στις ιδέες. Οι τίτλοι των κεφαλαίων είναι οι ακόλουθοι: Τα προ-

λεγόμενα της γλωσσικής διαμάχης, Οι πρώιμες φάσεις της διαμάχης (1766-1804), Ο Αδαμάντιος Κοραής ως γλωσσικός μεταρρυθμιστής (1804-1830), Οι εναλλακτικές στην πρόταση του Κοραή εκδοχές (1804-1830), Η γλώσσα στα δύο ελληνικά κράτη (1830-1880), Οι απαρχές της δημοτικιστικής εκστρατείας (1880-1897), Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός και πολιτική μεταρρύθμιση (1897-1922), Η πολιτική πώληση του γλωσσικού ζητήματος (1922-1976). Το βιβλίο κλείνει Επίλογος που αφορά την 30ετία από το 1976 έως σήμερα.

Στην έντεχνη και συστηματική αυτή αναλυτική «ανάγνωση» της γλωσσικής διαμάχης σε ολόκληρη την ιδιαίτερα μα-

κριά ιστορία της, βασική θέση είναι ότι στην καρδιά του γλωσσικού ζητήματος βρίσκεται το σχέδιο της διαμόρφωσης μιας γραπτής ελληνικής γλώσσας, ικανής να αντανακλά μια ιδανική εθνική εικόνα, που θα ενσαρκώνει και θα εκφράζει τη σχέση των Ελλήνων με τους αρχαίους. Η γλωσσική διαμάχη πηγάζει από τη διαφορετική εκδοχή που είχαν για την εθνική εικόνα τα μέλη της διανοητικής ελίτ. Κατά τους αρχαιότες τη σχέση με την αρχαιότητα την αποδείκνυε η μίμηση του γλωσσικού προτύπου της αρχαίας ελληνικής (ιδίως στο λεξιλόγιο και τη μορφολογία), ενώ για τους υποστηρικτές της «δημώδους» ή «λαλουμένης» και τον Αδαμάντιο Κοραή την πολιτισμική καταγωγή από την αρχαιότητα αποδείκνυε μια γραπτή γλώσσα σχετική με τις ομιλούμενες ελληνικές διαλέκτους, καθώς η ομιλούμενη ελληνική είναι το προϊόν της συνέχειας στην εξέλιξη της γλώσσας από την αρχαιότητα.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι παρακολουθεί τη μακρόχρονη πολεμική για τη γλώσσα και παράλληλα την εξέλιξη της γλώσσας, παρέχοντας ως γλωσσολόγος δεδομένα για, π.χ., τα ελληνικά ιδιώματα που μιλιούνται στην προεπαναστατική περίοδο και χρησιμοποιούνται από τους διαφωτιστές εκείνους που υποστηρίζουν τη δημώδη γλώσσα, είτε λ.χ. για την πελοποννησιακή διάλεκτο που επικρατεί ως ομιλούμενη στην πρωτεύουσά του νεοϊδρυθέντος ελληνικού κράτους και τη σχέση της με την καθαρεύουσα με την επίδραση της κανονιστικής παρέμβασης των διανοουμένων.

Παρά τη μεθοδολογική της θεμελίωση στη γλωσσολογία και τις κοινωνικές επιστήμες, η μελέτη έχει ένα μεγάλο επιστημονικό χάρισμα βασικά ιστορικό. Μέσα από τη συστηματική τεκμηρίωση των εξελίξεων τόσο της γλώσσας όσο και των μεταγλωσσικών θεωριών διαμορφώνει ανά εποχή ένα περιγραφικό μωσαϊκό που θα μπορούσε κανείς να ονομάσει μπρωντελιανό, με τη σημασία ότι είναι ικανό να κατασκευάζει με τις επιλεγμένες ψηφίδες της περιγραφής την «εικόνα», δηλαδή να οδηγεί στην ερμηνεία.

«Ανάγνωση» λοιπόν του ιστορικού γλωσσικού ζητήματος που διήρκεσε το μακρύτατο διάστημα δύο αιώνων. Το βιβλίο έχει υψηλό ενδιαφέρον για ειδικούς, δεν είναι ωστόσο μόνο για αυτό το αναγνωστικό κοινό αλλά έχει εξίσου ενδιαφέρον και ιδίως μεγάλη χρησιμότητα για ένα ευρύτερο κοινό και μάλιστα φοιτητών σε σχεδόν όλες τις κοινωνικές επιστήμες.

Αρχίζει από τον ύστερο 18ο αιώνα, επισημαίνοντας τη σχέση που έχουν οι απαρχές του γλωσσικού ζητήματος με την εμφάνιση μιας ομάδας Ελλήνων διανοουμένων, που με την επίδραση του Διαφωτισμού διαμορφώνουν μια καινούργια ταυτότητα εθνική, σε διαλεκτική παραλληλία με την παραδοσιακή στην οθωμανική αυτοκρατορία θρησκευτική τους ταυτότητα ως Ορθόδοξων Χριστιανών. Με άλλα λόγια η εμφάνιση του γλωσσικού ζητήματος συμπίπτει με μια περίοδο θεμελιωδών αλλαγών κατά την οποία αρχίζει μια τελείως νέα εποχή.

Υψηλό ενδιαφέρον έχει το πρώτο κεφάλαιο με *Τα προλεγόμενα της γλωσσικής διαμάχης*, που η σύνοψή του είναι αδύνατη καθώς αλληλοσυνδέει ποικίλα δεδομένα σε πολλά επίπεδα και δεν επιδέχεται περίληψη. Να αναφέρω παραδειγματικά την ιστορική «απεικόνιση» της πολυγλωσσίας των πληθυσμών που είναι στα Βαλκάνια υπήκοοι του Σουλτάνου, με παράλληλη την πρώτη θέση της ελληνικής γλώσσας στην εκπαίδευση και το εμπόριο. Οι άλλες γλώσσες αργότερα, με την επήρεια της ελληνικής επανάστασης, θα γίνουν ένα από τα θεμέλια αναφοράς για τη διαμόρφωση των εθνικών κινημάτων των άλλων βαλκανικών λαών. Να αναφέρω επίσης την έντεχνη παρουσίαση του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, που ονομάζει «αυτοκρατορία μέσα στην αυτοκρατορία», ιδίως από τον ύστερο 18ο αιώνα, όταν το Πατριαρχείο αφαιρεί το αυτοκέφαλο των άλλων ορθόδοξων εκκλησιών (του σερβικού και βουλγαρικού Πατριαρχείου) και αναγνωρίζεται από την Υψηλή Πύλη ως εκπρόσωπος του συνόλου των πιστών του δόγματος. Η ισχύς του έκτοτε είναι μεγάλη και πολύ ευρύτερη της θρησκευτικής, καθώς διοικεί και ελέγχει όχι μόνο τη θρησκευτική ζωή του συνόλου των Ορθόδοξων Χριστιανών της αυτοκρατορίας αλλά και την παιδεία τους και την πολιτισμική τους ζωή.

Οι «ψηφίδες» σταδιακά αναδεικνύουν την κοινωνική διάσταση της γλωσσικής διαμάχης, επισημαίνοντας π.χ. ότι οι διανοούμενοι της αρχαϊστικής εκδοχής υπερασπίζονται το εκκλησιαστικό και φαναριώτικο κατεστημένο, την πολιτισμική ηγεμονία του οποίου απειλεί η θέση υπέρ της ομιλούμενης ελληνικής γλώσσας (είτε στη δημόδη είτε στην «καθαρισμένη» της εκδοχή).

Αξίζει να επισημανθεί η «ανάγνωση» της κοραϊκής πρότασης, καθώς διαμορφώνει ένα ερμηνευτικό σχήμα που υπερβαίνει τη διαδεδομένη έννοια του συμβιβασμού και καταλήγει με τρόπο επιστημονικά διαυγή στην αποφασιστικής σημασίας συμβολή του. Εντοπίζει ως γλωσσολόγος ότι η αντίληψη του Κοραή για τη γλώσσα είναι με σύγχρονους όρους προεπιστημονική. Τον Κοραή ωστόσο, εκτός από τον σημαντικότερο εκπρόσωπο του Διαφωτισμού και τον λόγιο που την προεπαναστατική περίοδο ήταν εκείνος που συστηματικότερα από όλους τους άλλους συνέδεσε τη γλώσσα με την εθνική ταυτότητα, ο Μάκριτζ τον ονομάζει έναν «από τους πρώτους στην Ευρώπη γλωσσικούς μεταρρυθμιστές». Αναλύει πώς η παρέμβαση του Κοραή συνδέεται με το όραμα του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, που έχει ανάγκη από μια γλώσσα γραπτή και κωδικοποιημένη, την εθνική του γλώσσα που θα γίνει εργαλείο «φώτων», δηλαδή εκπαίδευσης. Ερμηνεύει με άλλα λόγια την κοραϊκή θέση ως παρέμβαση στη διαμόρφωση της κοινής (standard) γλώσσας, προϋπόθεση και απαραίτητο στάδιο του εγγραμματισμού και της ενοποίησης του έθνους στη διαδικασία να γίνει κράτος, με τη μορφή που έδωσε στο έθνος-κράτος η γαλλική επανάσταση.

Μεγάλο ενδιαφέρον έχει επίσης το κεφάλαιο *Η γλώσσα στα δύο ελληνικά κράτη (1830-1880)*, δηλαδή το Βασίλειο της Ελλάδος και το Ηνωμένο Κράτος των Ιονίων Νήσων. Συσχετίζει τα επαναστατικά κινήματα, όπως του Ριζοσπαστισμού στα Ιόνια, με την τελείως διαφορετική αντίληψη για τη γλώσσα και τη διαφορετική γλωσσική πολιτική από εκείνη που μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους κυριάρχησε για πολλές δεκαετίες στην πρωτεύουσά του (από το 1834) την Αθήνα.

Ιδιαίτερα σημαντική προσφορά είναι η ανάδειξη της σχέσης ανάμεσα στη γλωσσική πολιτική που ασκεί το ελληνικό κράτος και στο «εθνικό ζήτημα», για την περίοδο από την ίδρυση του κράτους και έως την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα. Σημαντική επίπτωση της ελληνικής επανάστασης ανεξαρτησίας είναι η δυναμική της που οδήγησε στη σταδιακή εμφάνιση των άλλων εθνικισμών στα Βαλκάνια, διαδικασία από όπου προέκυψαν τα σύγχρονα κράτη. Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί των Βαλκανίων, πέρα από την παραδοσιακή τους θρησκευτική ταυτότητα που εκπροσωπεί το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, θα διαμορφώσουν σταδιακά τα διαφορετικά η κάθε ομάδα διανοουμένων δικά τους εθνικά οράματα. Τα εθνικά

Ο Γιάννης Ψυχάρης (1854-1929). Η πολεμική θεωρία του για τη γλώσσα στο φλογερό εθνικιστικό μανιφέστο, που είναι το *Ταξίδι μου*, συμβολίζει με τον καθαρότερο τρόπο την ακραία δημοτικιστική ιδεολογία ως άλλη όψη της ίδιας εκδοχής με τον καθαρευουσιανισμό για το έθνος.

κινήματα θα πάρουν, με παράδειγμα το βουλγαρικό εθνικό κίνημα, τη μορφή διεκδίκησης που στοχεύει τόσο στην απελευθέρωση από την οθωμανική κυριαρχία όσο και στη «χειραφέτηση από την ελληνική πολιτισμική ηγεμονία». Εξίσου μεγάλης σημασίας είναι η ανάδειξη των επιπτώσεων που είχαν αυτές οι εξελίξεις. Η εμφάνιση των βαλκανικών εθνικισμών εμπόδιζε πλέον τους εκπροσώπους του ελληνικού εθνικισμού να θεωρούν Έλληνες όλους τους Χριστιανούς Ορθόδοξους σε όλες τις περιοχές που διεκδικούσαν ως εδάφη «αλύτρωτα» του ελληνικού κρά-

τους. Συνεπώς το ελληνικό εθνικό σχέδιο διαφοροποιείται και οι διεκδικήσεις εκτός από τη θρησκεία και τη γλώσσα των πληθυσμών των Βαλκανίων αναφέρονται πλέον στην «εθνική καταγωγή» και το «εθνικό φρόνημα», που δεν ταυτίζουν με τα θεωρούμενα επίκτητα από την ιστορική διαδρομή χαρακτηριστικά των υπηκόων του Σουλτάνου στα διεκδικούμενα εδάφη της ευρύτερης Μακεδονίας. Έτσι τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα η διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στους πληθυσμούς έξω από τα σύνορα του ελληνικού κράτους γίνεται ζήτημα μεγάλης εθνικής προτεραιότητας απέναντι στους αντίπαλους εθνικισμούς.

Είναι αδύνατο σε μια παρουσίαση να συνοψίσει κανείς ένα ιδιαίτερα πυκνό βιβλίο με τόσο χρονικό εύρος και πολλά επάλληλα νήματα αναφοράς και ερμηνείας. Έτσι κι αλλιώς τα παραπάνω είναι φτωχή σταχυολόγηση ανάμεσα σε έναν μεγάλο πλούτο δεδομένων και ερμηνειών. Ενδεικτικά αναφέρω, για την περίοδο από το 1880 και ύστερα είναι πλούσια και πολύ ενδιαφέρουσα η παρουσίαση του Ψυχάρη, τόσο ως προς τη θέση του στη γλωσσική διαμάχη όσο και ως προς το γλωσσολογικό του έργο, σε σχέση και με την προσωπικότητα του ιδιότυπου αυτού διανοούμενου, που αναμφίβολα έπαιξε ρόλο και επηρέασε την πολεμική. Θα αντιπρότεινα ωστόσο ότι δεν επηρέασε η προσωπικότητα του Ψυχάρη τις εξελίξεις. Η διαίωση από

τότε του γλωσσικού ζητήματος έχει σχέση βασικά με την ιδεολογία του. Η δογματικά ασυμβίβαστη στάση του Ψυχάρη πράγματι καθορίζει την ένταση και το πάθος της πολεμικής εναντίον του, μετατρέποντάς τον (άλλωστε για χρόνια μετά το θάνατό του) στον κατά προτεραιότητα εχθρό του αντίπαλου στρατοπέδου και το κατεχόνην σύμβολο των γλωσσικών ακροτήτων που αποδόθηκαν στον δημοτικισμό. Αυτό ευνόησε την πολεμική. Όμως, πρωτεύον είναι ότι η πολεμική θεωρία για τη γλώσσα στο φλογερό εθνικιστικό μανιφέστο, που είναι το *Ταξίδι*, συμβολίζει με τον καθαρότερο τρόπο τη δημοτικιστική ιδεολογία ως άλλη από τον καθαρευουσιανισμό εκδοχή για το έθνος και την εθνική ταυτότητα. Τη σχέση της γλωσσικής διαμάχης με την εθνική ιδεολογία βεβαίως την προβάλλει ο Μάκκριτς ως την κεντρική αναλυτική κατευθυντήρια σε όλο το βιβλίο και για ολόκληρους τους δύο αιώνες μέχρι σήμερα, και την εμφάνιση του δημοτικιστικού κινήματος όσο και την οξύτητα που έχει η γλωσσική διαμάχη στο τέλος του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού τη συσχετίζει με τον πόλεμο του 1897. Το *Ταξίδι μου* συγκέντρωσε σχεδόν διαχρονικά όλα τα πυρά και περισσό πάθος, γιατί πριν απ' όλα σε αυτό ο Ψυχάρης με τις δύο πατριδες («Γάλλος και Ρωμός», όπως έλεγε ο ίδιος) υπερασπίζεται μιαν αντίπαλη στην επικρατούσα εθνική πολιτική, που βασίζεται σε μιαν αντίπαλη στην επικρατούσα εθνική ιδεολογία, ενώ παράλληλα υπερασπίζεται με ορμητικό ενθουσιασμό τη γαλλικής προέλευσης δημοκρατία και συμβολίζει με τον καθαρότερο τρόπο τη δημοτικιστική ιδεολογία ως υπόβαθρο της αστικής κοινωνίας που ήταν σε διαδικασία διαμόρφωσης.

Το βιβλίο του Μάκκριτς, όπως και να το περιγράψει κανείς, αποτελεί συμβολή για τις ερμηνείες που ανά φάση εισηγείται τόσο για τα αίτια όσο και για τις επιπτώσεις της διαμάχης για τη γλώσσα. Αναμφίβολα αυτή είναι η αξία, σημασία και «επικαιρότητα» (στην οποία θα επανέλθω) αυτής της μελέτης. Με βάση αυτό, μου είναι δυσνόητες μερικές φράσεις του Αλέξη Πολίτη στην πρώτη, αν δεν κάνω λάθος, παρουσίαση του βιβλίου στην Ελλάδα². Η μία αφορά την «τόλμη» του συγγραφέα: «Η ιστορία του γλωσσικού λοιπόν, ως εξιστόρηση της νεοελληνικής σκέψης ευρύτερα. Το βιβλίο του Πίτερ Μάκκριτς διεκδικεί κατηγορηματικά αυτόν τον τίτλο, και είναι μάλιστα το πρώτο που το τολμάει – οι παλαιότερες επισκοπήσεις του γλωσσικού [...] ήταν ολότελα ενταγμένες στη διαμάχη-τεκμήρια, απολογίες της μιας ή της άλλης πλευράς». Και η άλλη αφορά το «παράλογο» της διαιώνισης της καθαρεύουσας: «Συνήθως όμως παραβλέπουμε το εντυπωσιακό – και παράλογο –, δηλαδή την απίστευτη

αντοχή της καθαρεύουσας: οι Νεοέλληνες [...] προτιμούσαν την καθαρεύουσα στη συντριπτική τους πλειονότητα».

Η αναλυτική προσέγγιση του Μάκκριτς δεν έχει καμία σχέση με την «τόλμη». Οι συμμετοχοί στη διαμάχη για την ελληνική γλώσσα σε όλες τις εποχές διέθεταν περίσσει τόλμη (ήταν κοινωνικοί μαχητές). Πράγματι παρέμειναν, από την εποχή που υπάρχουν τα επιστημονικά εργαλεία που θα επέτρεπαν την ερμηνεία, παγιδευμένοι στο κανονιστικό δίλημμα ποια ελληνική γλώσσα «πρέπει» να μιλούν οι Έλληνες. Παρέμειναν όμως παγιδευμένοι όχι από ελλιπή τόλμη αλλά επειδή η συμμετοχή τους στη διαπάλη εμπόδιζε να θέσουν το ερώτημα για ποιους κοινωνικούς λόγους υπήρχε το δίλημμα, ώστε να μπορέσουν και να το ερμηνεύσουν. Άρα η προσέγγιση του ζητήματος από ένα σύγχρονο μελετητή, με σύγχρονα αναλυτικά εργαλεία και με ιστορικούς όρους σημαίνει την ιστορική ακριβώς απόσταση που προϋποθέτει τη δυνατότητα ερμηνευτικής προσέγγισης, εκ των προτέρων αποκλείοντας τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά την εμπλοκή.

Δεν υπάρχει στο βιβλίο ούτε μία αράδα που έστω να υπονοεί «παράλογη», δηλαδή ακατανόητη την ιδιαίτερα μακρόχρονη «αντοχή» της καθαρεύουσας – άλλοτε πως θα ήταν δυνατό αλλιώς να αποπειραθεί την ερμηνεία της. Για όλες τις φράσεις εισηγητική ερμηνείες τόσο για τα αίτια ύπαρξης όσο και για την έκβαση της διαμάχης για τη γλώσσα. Π.χ. από την αρχή του ιστορικού φαινομένου κάνει την εξαιρετικά γόνιμη (που ήδη έθιξε) ερμηνευτική σύνδεση ανάμεσα στην επιβολή της κορσικής πρότασης και στο ρομαντισμό που κυριαρχεί στο λόγο περί έθνους 1840-1860. Οι εκπρόσωποί του δεν επιθυμούν να περιορίσουν τη συμμετοχή στο ελληνικό έθνος σε μόνο τους ελληνοφώνους πληθυσμούς των Ορθόδοξων. Η καθαρισμένη έτσι ελληνική, ως υψηλότερη γλώσσα και άρα αποδεικτικό στοιχείο της σχέσης των Ελλήνων με την αρχαιότητα, συνδέεται με το στόχο να διδαχθεί σε όλους τους Ορθόδοξους Χριστιανούς των Βαλκανίων, όποια γλώσσα κι αν μιλούσαν, καθώς επιπλέον την εποχή εκείνη το να μάθει κανείς γράμματα εξακολουθούσε για λίγο καιρό ακόμα να σημαίνει να μάθει ελληνικά. Άλλο παράδειγμα, την κυριαρχία της καθαρεύουσας από τις αρχές του 20ού αιώνα την αποδίδει στην πολιτική διάσταση, δηλαδή την πολιτική μεταρρύθμιση που περιέχει το σχέδιο των δημοτικών των με επικεφαλής τον Τριανταφυλλίδη. Την κυριαρχία της καθαρεύουσας την τελευταία περίοδο την ερμηνεύει στο κεφάλαιο 9 με την ανάδειξη της «πολιτικής πόλωσης» του γλωσσικού ζητήματος.

Εξίσου ερμηνεύει γιατί πέρα από τους διανοούμενους την καθαρεύουσα την «προτιμούσαν» οι πιο πολλοί Έλληνες πο-

ΕΡΓΑ ΤΟΥ P. MACKRIDGE ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Πήτερ Μάκκριτς, *Εκμυστία της ποίησης: Σολωμός, Καβάφης, Σεφέρης*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2008, σελ. 431

David Holton, Peter Mackridge, Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton, *Βασική γραμματική της σύγχρονης ελληνικής γλώσσας*, μτφ. Μ. Γεωργιαφέντης, Πατάκη, Αθήνα 2007, σελ. 283

David Holton, Peter Mackridge, Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton, μτφ. Βασίλης Σπυρόπουλος, *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*, Πατάκη, Αθήνα 1999, σελ. 495

Πήτερ Μάκκριτς, *Διονύσιος Σολωμός*, μτφ. Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ, Καστανιώτη, Αθήνα 1995, σελ. 199

Peter Mackridge, *Η νεοελληνική γλώσσα*, μτφ. Κώστας Ν. Πετρόπουλος, Πατάκη, Αθήνα 1990, σελ. 532

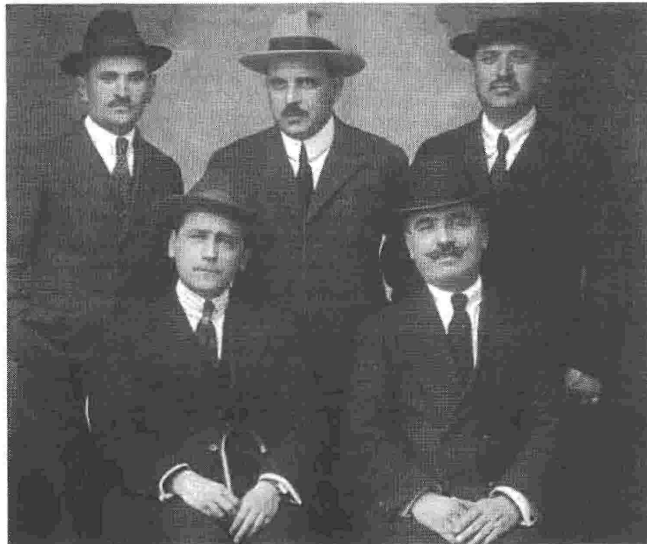
Κοσμάς Πολίτης, *Eroica* [επιμ.], Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1995, σελ. 236

Yorgos Ioannou, *Good Friday Vigil* [μτφ.], Κέδρος, Αθήνα 1995, σελ. 126

Κοσμάς Πολίτης, *Στον Χατζηφράγκου* [επιμ.], Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1993, σελ. 285

λίτες. Π.χ. αναφέρεται στην αξία που οικειοποιείται ο αγράμματος μικρέμπορος του αστικού κέντρου τον 19ο αιώνα από την καθαρεύουσα που του προσφέρει μια διπλή δυνατότητα, τόσο να εξελληνίσει το (στα τουρκικά *bakkal*) μπακάλικό του, όσο και να το εξυψώσει κιόλας αξιακά σε «παντοπωλείον». Για να συντομεύω, η καθαρεύουσα, σύμφωνα με τον Μάκριτζ, ασκεί στην ελληνική κοινωνία το ρόλο της «υψηλής» κατά Ferguson γλώσσας, πράγμα που συνεπώς αποτελεί ερμηνεία του κύρους και της αποδοχής της. Από το μεσοπόλεμο και πέρα, οι ερμηνείες του αναφέρονται ιδίως στην πολιτική διάσταση και είναι ισχυρές.

Ως σχετική με τα αμέσως παραπάνω θα ανέφερα μια ακόμα διάσταση στην ερμηνεία της ισχύος της καθαρεύουσας από το 1880, αλλά και της εξέλιξης που οδηγεί στη σταδιακή εγκατάλειψή της. Η καθαρεύουσα έως περίπου το μεσοπόλεμο λειτουργεί στην κοινωνία, όπως αναλύει ο Μάκριτζ, ως «υψηλή» γλώσσα. Την ίδια περίοδο, όπως έχω από χρόνια εισηγηθεί, ολοκληρώνεται η διαδικασία διαμόρφωσης της δημοτικής, δηλαδή η ρύθμιση και κωδικοποίηση της κοινής νέας ελληνικής με βάση τις ποικιλίες που μιλούν οι μορφωμένοι στα αστικά κέντρα. Η νέα κοινή, η δημοτική γρήγορα καταλαμβάνει όλο και περισσότερο χώρο στη διανοητική παραγωγή, τις επιστήμες, τη φιλοσοφία, τη φιλολογική κριτική, εκτοπίζοντας από τις επίσημες περιστάσεις επικοινωνίας την καθαρεύουσα, που σταδιακά θα χάσει το ρόλο της «υψηλής» γλώσσας. Η τυποποιημένη, ρυθμισμένη και «καθαρή» από καθαρευουσιάνικα μείγματα δημοτική (καθώς η γνώση της περιορίζεται σε λίγους αφού δεν διδάσκεται στο σχολείο) θα γίνει γλωσσικός δείκτης μορφωτικής υπεροχής και πνευματικής αριστοκρατίας. Όλοι οι σημαντικοί (με βάση την τότε επωνυμία και τη μετέπειτα φήμη τους) διανοούμενοι του μεσοπολέμου γράφουν με σχετική έπαρση στη δημοτική, σαφέστατα υπονοώντας ότι ως ελίτ δεν έχουν ανάγκη από την ασάφεια και τη λειψιρία της καθαρεύουσας, ικανής να αποκρύπτει τη μετριότητα της πνευματικής παραγωγής. Η σταδιακή μετατόπιση των νοημάτων που παράγει η χρήση της μιας ή της άλλης γλώσσας θα ολοκληρωθεί κατά το τέλος περίπου της μετεμφυλιακής δεκαετίας του 1950. Η χρήση της καθαρεύουσας παράγει πλέον μηνύματα συντηρητικών πεποιθήσεων και ταυτίζει το χρήστη της με την υπερτάση της κατεστημένης τάξης. Το γλωσσικό ζήτημα βρίσκεται στο τέλος του και ψηφίζεται η μεταρρύθμιση του 1964, αλλά στις εξελίξεις παρεμβαίνει η στρατιωτική δικτατορία. Το οριστικό πλήγμα στην οποία νομιμότητα είχε απομείνει στην καθαρεύουσα θα το δώσει η χρήση της από τους δικτάτορες (αδέξια, γεμάτη σολοικισμούς, υπερδιορθώσεις,

Ο μετριοπαθής δημοτικιστής Μανώλης Τριανταφυλλίδης (κάτω αριστερά) με τον Δημήτρη Γληνό (κέντρο) σε παιδαγωγικό συνέδριο στο Αργοςτόλι, 11 Φεβρουαρίου 1924.

πλεονασμούς, ταυτολογίες, συντακτικά και γραμματικά λάθη). Το 1974, η χρήση της καθαρεύουσας ταυτίζει τον ομιλητή με φιλοδικτατορικές πεποιθήσεις και καμία άλλη κοινωνική ταυτότητα, άρα είναι γλώσσα χωρίς καμία πλέον κοινωνική χρησιμότητα. Ήδη από το καλοκαίρι της μεταπολίτευσης εγκαταλείπεται από όλους τους παραδοσιακούς χρήστες της. Όταν έγινε η νομοθετική παρέμβαση του 1976, η ιστορική διγλωσσία είχε ήδη λήξει στην πράξη με την εξέλιξη των σημασιών που παράγονταν από τη χρήση της καθαρεύουσας και αντίστοιχα της δημοτικής.

Τελειώνοντας, είναι απαραίτητη η αναφορά στον *Επιλόγο* του βιβλίου. Σε αυτόν ο Μάκριτζ συνοψίζει τα δεδομένα της περιόδου από το τέλος της ιστορικής διγλωσσίας το 1976 έως σήμερα και της επανεμφάνισης του ζητήματος, καθώς «εξακολουθεί το γλωσσικό ζήτημα να απασχολεί διανοούμενους, πολιτικούς και πολλούς άλλους Έλληνες».

Η α ήθελα να υπογραμμίσω την τελευταία παράγραφο του *Επιλόγου* γιατί αφορά ένα θέμα μεγάλης σημασίας, το οποίο δεν έχει ακόμα, απ' όσο ξέρω, ούτε καν αγγίζει κανένας άλλος, τις επιπτώσεις στο θέμα της γλώσσας και της ταυτότητας που ενδέχεται να έχει το φαινόμενο της μετανάστευσης. Αποτελεί καίριο σχόλιο, κριτικό της ιδεολογικής θέσης για την εθνική ομοιογένεια ως προτέρημα της ελληνικής κοινωνίας.

Με τη διορατικότητα του γνώστη των διδάλων που ακολούθησε για δύο ολόκληρους αιώνες η σχέση της γλώσσας και των μεταγλωσσικών θεωριών με την

εθνική ταυτότητα, πολύ πετυχημένα αναφέρεται στην επικαιρότητα της μελέτης του, δηλαδή επισημαίνει την πράγματι μεγάλη επικαιρότητα που έχει η ιστορική κατανόηση του πλέγματος σχέσεων ανάμεσα στην ελληνική γλώσσα και την ελληνική εθνική ταυτότητα, την αξιολόγηση της γλώσσας και την άρρηκτα δεμένη μαζί της αξιολόγηση της εθνικής ταυτότητας. Αναφέρει ότι η παρουσία μεταναστών, που υπολογίζονται σήμερα περίπου 10% του ολικού πληθυσμού, αλλάζει ριζικά τα κοινωνικά δεδομένα. Πράγματι, μετά τις ιστορικές διαδικασίες ομοιογενοποίησης των πληθυσμών στα βαλκανικά έθνη-κράτη και το ελληνικό, τις ανταλλαγές πληθυσμών και την εξόντωση από τους Ναζί σχεδόν ολόκληρης της εβραϊκής κοινότητας της βόρειας Ελλάδας, από το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου η χώρα έχει υψηλή θρησκευτική και γλωσσική ομοιογένεια, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Η παρουσία μεγάλων αριθμών μεταναστών αποτελεί παράμετρο καινούργια, γράφει, καθώς η ελληνική γλωσσική κοινότητα περιλαμβάνει πλέον σεβαστό ποσοστό ομιλητών με άλλες γλωσσικές καταβολές. Και καταλήγει: «Η εθνική ταυτότητα, μιας χώρας της οποίας οι διανοούμενοι συχνά δηλώνουν με περηφάνεια ότι είναι ένα από τα ομοιογενέστερα στον κόσμο έθνη-κράτη τόσο εθνικά όσο και πολιτισμικά και γλωσσικά, είναι σήμερα σε δοκιμασία».

Σχόλιο με πολλά παραπληρωματικά νοήματα, αξιο να υπογραμμιστεί, καθώς συμπιέζει καίρια με τη δυσκολία της ελληνικής κοινωνίας να αντιμετωπίσει το φαινόμενο των μεταναστών και τη δυσπραγία των θεσμών και εξουσιών να παρέμβουν αποτελεσματικά διαμορφώ-

ντας νέες πολιτικές ενταξιακές, που μέσα από ιδίως τα πεδία της εκπαίδευσης, της κουλτούρας και της γλώσσας να είναι ικανές να παράγουν κοινωνική συνοχή. Αποτελεί νύξη στον πρόσφατο δημόσιο διάλογο για τους μετανάστες και την ελληνικότητα, απέναντι στον οποίο έχει αρχίσει να κατασκευάζεται και σταδιακά υψώνεται ένας τοίχος ανορθολογισμού. Συμβάλλουν στην οικοδόμησή του σχεδόν άκρτα μεγάλο μέρος των ΜΜΕ, μέρος των εκπροσώπων της πολιτικής και μέρος των διανοουμένων από ωστόσο ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, τα ΜΜΕ διαδίδοντας και οι ρήτορες προβάλλοντας στο όνομα του έθνους και της ελληνικότητας έναν εθνικό εθνικισμό. Αυτή η επίκληση της πολιτισμικής «καθαρότητας» πάσχει σε όλα τα επίπεδα. Είναι ιδεολόγημα ευρύτατα καταδικασμένο καθώς με τη διατύπωσή του και μόνο παραπέμπει στο ναζισμό. Είναι σε κραυγαλέα αντίφαση με την ελληνική και την όποια άλλη κοινωνική πραγματικότητα. Το διαφεύγει ακόμα και η στοιχειώδης ιστορική τεκμηρίωση. Και ξάφνου βρίσκεται η κοινωνία αντιμέτωπη με ένα φαινόμενο πρωτοφανές. Εχθρός του έθνους αποκαλείται η επιστημονική γνώση και καταγγέλλονται ιστορικοί και κοινωνικοί επιστήμονες για την όποια απόπειρα διάδοσης των επιστημονικών γνώσεων για τα έθνη και τις εθνικές ταυτότητες. Αυτή επίκληση του σκοταδισμού (ακόμα και από πανεπιστημιακούς) με τη ρητή καταγγελία της ιστορικής ιδίως επιστήμης, δεν έχει προηγούμενο παρά σε εποχές που η κοινωνική οργάνωση ήταν κατανοητή σαν αποτέλεσμα της θέας βούλησης, είτε σήμερα στις μικρές ομάδες που κηρύττουν τον ισλαμικό φανατισμό.

Ανέφερα πιο πάνω ότι το βιβλίο του Πίτερ Μάκριτζ πρέπει να το διαβάσουν οι φοιτητές σε όλες τις κοινωνικές επιστήμες. Μόνο με τη διάδοση της γνώσης καταπολεμάται ο σκοταδισμός. Η ιστορία των ιδεών των σχετικών με την εθνική γλώσσα και την εθνική ταυτότητα έχει, όπως το τέλος του *Επιλόγου* υπονοεί, μεγάλη σημασία να γίνει ευρύτερα γνωστή και σε βάθος κατανοητή σήμερα. Η επιστημονική εκδοχή της ιστορίας είναι το όπλο για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων του παρόντος, καθώς οδηγεί στην εθνική αυτογνωσία που έχει αποφασιστική σημασία για περίπου όλα τα μελλούμενα. Αντίθετα, η εθνική μυθολογία άλλων εποχών και μάλιστα διανοημένη με ιδεολογήματα που έχουν γεννηθεί αποτρόπαια φαινόμενα, εγκυμονεί μονάχα πολιτικά τέρατα. ▲

¹ Εκμαιγεία της ποίησης: Σολωμός, Καβάφης, Σεφέρης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2008.

² Αυγή, 17.1.2010.